

מכון הדר

MECHON HADAR

ראייה בספר בראשית

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת ויחי, תשע"ז

פרשת ויחי מסמנת את סיומו של ספר בראשית. ספר שניתן לדבר עליו בצורות שונות ומזוויות ראייה מגוונות: ספר בראשית הוא מסע מארץ של תוהו ובריאה של אדם, באשר הוא או היא, אל שבט משפחתי ענף; מסע מ"נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" אל עבר קבוצה שאביה נקרא בצו "לך לך", והיא מכונה בשם "בני ישראל" כי שרית עם אנשים ועם אלוהים ותוכל; מסע מבריאת שמים וארץ אל סוף ספר בראשית שם בני ישראל אינם נמצאים בארצם אך יש עליהם צו: "וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד פֶּקֶד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלַתְם אֶת עַצְמֹתַי מִזֶּה" (בראשית נ, כ"ה); ומסע מבריאה אלוהית של שמים וארץ אל פריון אנושי: "וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים" (בראשית נ, כ"ג).

פעולה בולטת חוזרת שוב ושוב בספר בראשית – פעולה אשר מלווה עשייה, מציינת נקודות תפנית ומשמשת כלי הבהרה: הראייה. בכך, ספר בראשית, בין כינוייו האפשריים השונים, הוא ספר הראייה. ספר שבו ראייה משחקת שוב ושוב תפקיד משמעותי.

פעולת הראייה מופיעה בספר עשרות, אם לא מאות פעמים

כך למשל, ברגעים רבים בבריאת העולם: "וירא אלוהים כי טוב" (בראשית א', פסוקים י', יב' יח' ועוד), וכך גם לפני המבול: "וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל-יֶלֶד מְחַשְׁבֹת לְבוֹרַק רָע כָּל-הַיּוֹם: (שם ו, ה'), ושוב עם סיומו של המבול: "וַיִּסַּר גֹּל אֶת מִכְסֵה הַתְּבֹה וַיֵּרָא וְהִגָּה חֲרָבוֹ בְּנֵי הָאָדָמָה" (שם ח, י"ג).

גם בעקדת יצחק, ברגעי המהפך הדרמטיים, חוזרת ומופיעה ראייה: "וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת-עֵינָיו וַיִּרְאֵהוּ אֱלֹהִים וַיִּתֵּן בְּסַבְבּוֹ בְּקִרְבּוֹ וַיִּגְדֹּף אֶת-אֲבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת-הָאֵלִיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלְיָה תַּחַת בְּנוֹ: (שם כב, י"ג).

הדוגמאות רבות גם בהמשך: הגדרת יעקב כממשיכו של יצחק מתרחשת לאור, או שמא בצל, חוסר ראייה: "וַיְהִי כִּי-זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהַיֶּן עֵינָיו מִרְאֵת וַיִּקְרָא אֶת-עֵשָׂו... וַיִּגֶשׁ יַעֲקֹב... וַיִּגֶשׁ וַיִּשְׁקֹלּוּ וַיִּרְחַ אֶת-רֵיחַ בְּגָדָיו וַיִּבְרַכְהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנֵי פְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בְּרָכּוּ ה': (שם כז, א'; כ"ב; כ"ז). אם כן, פעולת הראייה מופיעה בספר עשרות, אם לא מאות פעמים.

בשורות הבאות אציע מסע קצר בעקבות פעולת הראייה בספר בראשית.¹ אתמקד בראייה שבין בני אדם לבין האל,² ואציין שלושה שלבים במסע: בראשון מסתכל האל – הוא פועל כרואה ובן האדם הוא מושא ונושא ראייתו; בשלב השני, מציין האל מושאי ראייה משותפים לו ולאדם. בשלב השלישי מתגלה האל עצמו כמושא ראייה. התגלות זו בסופו של דבר מולידה פרי של ראייה הדדית, וראייה שבה האל מוכר, מתגלה מעבר לנראה, ומקבל שם על-ידי האדם.

א. אלוהים רואה את האדם

במקומות שונים בתחילתו של ספר בראשית, מתואר האל כמתבונן בבני האדם, מביט, רואה – ומתאכזב. כך בתקופתו של נח: "וַיִּרְאֵהוּ ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל-יֵצֶר מַחְשָׁבַת לִבּוֹ רָע כָּל-הַיּוֹם: ... וַיִּרְאֵהוּ אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי-הִשְׁחִית כָּל-בָּשָׂר אֶת-דַּרְכּוֹ עַל-הָאָרֶץ: (שם ו, ה'; י"ב); וכך קורה שוב, בהתבוננות האלוהית על בוני מגדל בבל: "וַיִּרְדֵּהוּ ה' לְרֹאֵת

במקומות שונים בתחילתו של ספר בראשית, מתואר האל כמתבונן בבני האדם, מביט, רואה – ומתאכזב

¹ ברצוני להודות לפרופ' מנחם לורברבוים אשר שיחה איתו הידקה והעמיקה את החשיבה שלי על הדברים, ולהודות לו על הפנייתו לעבודה של תליה סוצקובר, על ראייה בספר בראשית:

Talia Sutskov, *Sight and Insight in Genesis: A Semantic Study* (Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2013).

² את העיסוק בראייתם של בני אדם זה את זה, ובראייה של עצמים ודוממים אחרים, אשאיר לעיון אחר.

אֶת־הָעֵיר וְאֶת־הַמְּגִדָּל אֲשֶׁר בְּנוּ בְּנֵי הָאָדָם" (שם יא, ה) ושוב בהסתכלותו על אנשי סדום: "אֶרְדָּה־נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקוֹתֶיהָ הַבָּאָה אֵלַי עֲשׂוּן כָּלֶּה" (שם יח, כ"א).

ב. האל והאדם רואים יחד

אחרי המבטים אלו, והאכזבה שבעיקבותם נדמה שישנו ניסיון של האל ליצר מושאי התבוננות משותפים לו ולבני האדם שאיתם הוא חפץ להיות בקשר. כך אצל נח: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם ... אֶת־קִשְׁתִּי נִתְּתִי בְּעָנָן ... וַנִּרְאֶתָּה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן" (שם ט, י"ב – י"ד) ושוב אצל אברהם: "אל הארץ אשר אראך" (שם יב, ב').

**אחרי המבטים אלו, והאכזבה
שבעיקבותם נדמה שישנו
ניסיון של האל ליצר מושאי
התבוננות משותפים לו ולבני
האדם שאיתם הוא חפץ
להיות בקשר**

ג. האדם רואה את אלוהים

עם התקדמות הספר והקשר שבין אלוהים לאדם, אנו עדים לשינוי: ממושא ראייה משותף לאדם ולאלוהים, אנו עדים להמרה במושא הראייה. זאת בראש ובראשונה משום שהאל עצמו מתגלה: האל נראה אל אברהם (שם יח, א') אל יצחק (שם כו, ב'), ואל יעקב, הרואה מחנה אלוהים שלם (שם לב, ב' – ג'). התגלות מבטאת לכאורה רצון של האל להיות נראה.

מצדו של האדם, התגלות-היחשפות זו של האל, היא בסיס לשתי תגובות חוזרות: התבוננות הדדית אשר מלווה לעתים קרובות על-ידי מעשה של קריאת האל בשם. שם שניתן כתוצאה מן הראייה, לאור העיון של האדם באל. תגובות אלו הופכות את ההתגלות ממעשה חד-צדדי לכזה המבטא קשר. לא רק שהאל הוא אכן מושא להסתכלות, אלא שהוא מזוהה, הוא ידוע, ומוכר על ידי האדם הרואה אותו. יש ממד מקיים בראייה ובשיום שבעיקבותיה.

יש ממד מקיים בראייה ובשיום שבעיקבותיה

ראשית הדדיות: הדדיות שכזו מתבטאת למשל במקומות שבהם כיוון הראייה איננו מובהר בפסוקים. כך, מתאפשרת משמעות כפולה המולידה תמונה של ראייה בו זמנית של המושאים המתבוננים זה בזה. למשל, אצל אברהם בסוף העקידה: "וַיִּקְרָא אֲבְרָהָם שְׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יְרֵאָה אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בְּהָר יְרֵאָה" (כב, י"ד). אברהם מנסח כאן רגע של שינוי: אף שהפסוק מדבר

על מקום שבו האל רואה – ה' יראה בלשון עתיד, הרי שהתיאור של העתיד הוא של מקום הפוך, מקום בו האל ייראה – האל יהיה מושא ראייתם של בני אדם. לא מדובר כבר במקום שבו האל מתגלה בתקווה שיראו אותו, אלא מקום שבו האל נראה על ידי בני האדם. כוח הכובד עובר מן האל אל האדם. ניתן גם לקרוא את הפסוק כשתי שאיפות שונות גם יחד: כשאיפה שבהר הזה, שהוא הר ה', ימשיכו בני אדם להיראות, ומאידך כשאיפה של האל: שבהר, במקום הזה, האל ימשיך להיראות.

דוגמא נוספת לבקשה אלוהית למבט שהופכת להדדית היא אצל יעקב, אשר בבורחו מפני לבן עובר חוויה עם ישות אלוהית, חוויה שבסופה הוא מכריז: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שְׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי־רָאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל־פְּנִים" (לב, ל"א).

שנית, מתן שם: כאמור, הופעת האל כמושא ראייה עבור האדם מובילה פעמים רבות לקריאתו בשם: אצל אברהם, היראותו של האל מובילה למעשה של קריאתו בשם: "וַיִּרְא ה' אֶל־אַבְרָם ... וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'" (יב, ז' – ח'); סדר דברים שכזה חוזר שוב אצל יצחק: "וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' ... וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' וַיִּטֶּשׂ־שֵׁם אֱהֱלֹו" (כו, כ"ד – כ"ה); ושוב אצל יעקב (לב, ב').

לעיתים הקריאה בשם והדדיות הקשר עם האל באות לידי ביטוי במשותף: למשל אצל הגר, אשר בשיא צרתה רואה אלוהים, ונראית באותו הזמן על ידו, בד בבד ובהדדיות, וגם קוראת לו בשם: "וַתִּקְרָא ה' הַדְּבָר אֲלֵיהָ אַתָּה אֵל רֵאִי כִּי אָמְרָה הַגֵּם הַלֵּם רֵאִיתִי אֶתְרֵי רֵאִי" (טז, י"ג) לכאורה,³ הטשטוש באמירה, שמא היא רואה אחרי שראתה או רואה אחרי שנראתה מכוון. באותו הרגע, רגע

³ ראה מה שכתבתי לפרשת לך לך, "והיא תקרא אותו בשם": בין ראייה לשמיעה במפגש בין הגר למלאך, כאן.

הראייה וההיראות, הגר גם קוראת לאל בשם. זהו אולי שיאה של התגלות – לא רק שאלוהים הוא מושא הסתכלות, אלא שהוא מוכר, מזוהה וידוע וכך יכול לקבל שם על ידי מי שרואים אותו.

**זהו אולי שיאה של התגלות –
לא רק שאלוהים הוא מושא
הסתכלות, אלא שהוא מוכר,
מזוהה וידוע וכך יכול לקבל
שם על ידי מי שרואים אותו**

במדרש בראשית רבה, מוקדמת קריאת שם זו לאל כבר לנקודה ראשונה בקשר שבין אלוהים לאדם – אולי מתוך תפיסה שזו מטרתו ושאיפתו של האל בספר בראשית. ציפיותו של האל "לראות מה יקרא לו" (ב, י"ט) בהקשר של קריאת השם לחיות בגן העדן,⁴ הופכת במדרש לציפייה של האל להיראות על ידי האדם ולהיקרא בשם על-ידו.

נדמה שהמדרש מתבסס על ריבוי משמעויות הביטוי 'יקרא לו' שמא מדובר במה שיתרחש, יקרה, לאדם, או באיזה כינוי יקרא האדם לחיות ואולי מדובר באופן שבו יקרא, יכנה, האדם אותו, את האל המתבונן בו, באדם.

בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה יז סימן ד

א"ר אחא בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לבראת את האדם, נמלך במלאכי השרת, אמר להן נעשה אדם. אמרו לו: אדם זה מה טיבו? אמר להן: חכמתו מרובה משלכם.⁵ הביא לפניהם את הבהמה, ואת החיה, ואת העוף, אמר להם: זה מה שמו? ולא היו יודעין, העבירן לפני אדם, אמר לו זה מה שמו, אמר זה שור, זה חמור, זה סוס, וזה גמל. ואתה מה שמך? אמר לו: אני נאה להקרא אדם, שנבראתי מן האדמה. ואני מה שמי? אמר לו: לך נאה להקראות אדני שאתה אדון לכל בריותיך".

לפנינו תיאור של האלוהים ברגע שבו הוא מחליט לקחת צעד אחורה מבריאתו. לאחר שברא יצורים רבים, כעת הוא מביא אותם אל האדם ומתבונן, "לראות מה יקרא לו". המדרש מתאר כיצד הופכת ראייה זאת להדדית:

⁴ בראשית פרק ב, י"ט: "וַיִּצְרֵהוּ אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כְּלִי־חַיִּת וְאֵת כְּלִי־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּבְרָא אֱלֹהִים לְרְאוֹת מֵהַיִּקְרָאֵלוֹ וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָאֵלוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ". וכך מתאר המדרש.
⁵ את המאבק שבין המלאכים לאדם נשאר לעיון אחר.

אלוהים רואה את האדם, אך ראייה זו מולידה רצון להיות נראה. כך, מבקש האל מן האדם לתת לו שם. לשם כך כנראה נראה האל לפני האדם, האדם רואה אותו ובעקבות ראייתו נותן שם.

התפיסה העולה מן המדרש היא שתובנתו של האדם היא לא רק כלפי החיות; היא גם כלפי עצמו, ובכך היא רפלקסיבית, והיא גם כלפי האלוהים – המתבונן בו. כלומר, שהיא יכולה להיעשות להדדית. הראייה של האל הופכת אותו עצמו גם למושא נראה, ובאמצעות ראייה זו מכיר אותו האדם ונותן לו שם.

אם כן במסע הראייה של ספר בראשית, האל איננו מתואר כמסופק כרואה, הוא מתואר כמבקש הדדיות, הדדיות שמתאפשרת כשרואים אותו. שיא ביטוייה של התבוננות זו היא כשהיא מולידה שם, שם שניתן לאל מן הרואה אותו.

ולואי ויהיה לנו אומץ להראות עצמנו, להגלות, להיחשף, וסובבים אשר יעמדו נאמנה במשימת הראייה והשיום, ולואי ונזכה גם אנו לראות את האל ולתת לו שם.